

Safvet Halilović¹

AL-DŽASSAS I SEKTAŠKA TUMAČENJA KUR'ANA

Sažetak

*Imam Abu Bakr ar-Razi al-Džassas spada među istaknute islamske učenjake. Autor je brojnih djela, a najpoznatije je njegov tefsir *Ahkām al-Qur'ān* (Propisi Kur'ana), u kojem je prokomentarisao Kur'an časni s posebnim osvrtom na ajete koji se tiču propisa (*ayāt al-ahkām*), shodno metodologiji hanefijske pravne škole (*al-madhab al-hanafī*). To djelo se smatra jedinim kompletnim tefsirskom takve vrste koji je ostao sačuvan u okrilju hanefijskog mezheba. Svojim naučničkim ugledom imam Al-Džassas je otišao daleko ispred vremena u kojem je živio, a dokaz tome je da se njegova djela, i u današnjem dobu, nakon više od hiljadu godina od njegove smrti, smatraju izuzetno važnom literaturom u nekoliko islamskih naučnih disciplina, posebno u području kur'anske egzegeze (*'ilm at-tafsīr*), šerijatskog prava (*al-fiqh*) i njegove metodologije (*usūl al-fiqh*). Posebno važne zasluge ovom učenjaku pripadaju u domenu očuvanja i afirmacije hanefijske pravne škole, koja ima najveći broj pripadnika među današnjim muslimanima u svijetu. Muslimani Bosne i Hercegovine i drugih balkanskih područja su, također, sljedbenici hanefijskoga mezheba pa se zbog toga nadaje veoma važnim upoznavanje s ovim velikanom i njegovim tefsirskom, komentarom Kur'ana.*

*U ovom radu se razmatra Al-Džassasov odnos spram sektaških tumačenja Kur'ana. Ovaj učenjak je, u svom kapitalnom tefsirskom djelu *Ahkām al-Qur'ān*, pružio opširne odgovore i putem temeljite naučne analize dokazao da su sektaški pristupi Kur'anu potpuno pogrešni, jer to su zapravo zablude i nastranosti koje šire neprijatelji islama s ciljem vođenja propagande protiv ove časne vjere. Pored toga, imam Al-Džassas je ukazao na to da*

¹ Vanredni profesor za užu oblast Islamsko pravo, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, safwatmustafa25@yahoo.com
Rad autora je dostavljen 18. 11. 2013. godine, a prihvaćen za objavljivanje 2. 12. 2013. godine.

muslimanska ulema ne smije šutjeti pred zabludama koje šire protagonisti sektaških učenja, s obzirom na to da šutnja uleme pomaže širenju tih zabluda i jačanju sektaških učenja, a to može nanijeti veliku štetu islamu i muslimanima. Neke od sekti kojima je pružio odgovore prisutne su i danas u svijetu, a evidentno je da te sekte šire svoju propagandu i na našim prostorima. U radu je istaknuto da svako sektaško djelovanje na ovim prostorima, nakon polumilenijskog postojanja islama na principima ehli sunneta vel-džema'ata, može uzrokovati pometnju i stvoriti nered među muslimanima ovog podneblja, pa je stoga neprihvatljivo. Odgovori koje je pružio ovaj znameniti islamski učenjak dobar su primjer muslimanskim intelektualcima i ulemi na planu suprotstavljanja sektaškim pristupima u tumačenju Kur'ana.

Ključne riječi: Al-Džassas, sekte, tumačenje Kur'ana, kaderije, džebrije, mušebbihe, haridžije, šiije

Uvod

Kur'an je knjiga koja je, tokom povijesti, mnogo komentirana i tumačena. Koliko tefsira (komentara Kur'ana) je do sada urađeno, teško je pouzdano znati. Tokom islamske povijesti, u raznim dijelovima svijeta i na mnogim jezicima, (na)pisani su brojni komentari Kur'ana. Najveći broj komentara, naravno, napisan je na arapskom jeziku.

Dva su glavna pravca u tumačenju Kur'ana: tradicionalni (*at-tafsīr bi al-ma'thūr*) i racionalni (*at-tafsīr bi ar-ra'y*). Pored ovih pravaca postoje i sljedeća tumačenja Kur'ana: 1) jezičko, 2) stilističko, 3) fikhsko, 4) sufijsko, 5) sektaško, 6) znanstveno, 7) reformatorsko, 8) tematsko i 9) druga tumačenja (Karić, 1997:155; Halilović, 2005:257).

Pod sektaškim tumačenjem Kur'ana (*tafāsīr al-fīraq*) misli se na tendenciozno tumačenje Kur'ana, kojim pripadnici raznih sekti (*al-fīraq al-mubtadi'a*) pokušavaju protumačiti kur'anske ajete i podvrgnuti ih principima svojih vjerovanja. Da bi opravdali svoja iskrivljena naučavanja, sljedbenici tih sekti odstupaju od općeprihvaćenih pravila tumačenja Kur'ana, zbog čega njihovo tumačenje nije ispravno i ne može biti prihvaćeno. Najpoznatije od tih sekti su: mu'tezile, mušebbihe, murdžije, šiije, batinije i haridžije. Neke od tih sljedbi imaju tefsire kompletnog Kur'ana u skladu sa svojim uvjerenjima, a neke tumačenja samo određenih ajeta, na čemu baziraju svoje učenje. Najpoznatiji tumači Kur'ana i

njihova djela te vrste tefsira su sljedeći: Az-Zamahšeri, autor djela *Al-Kaššāf 'an haqāiq at-tanzīl wa 'uyūn al-aqāwīl fī wudžūh at-ta'wīl* i Al-Qadi Abduldžabbar, autor djela *Tanzīh al-Qur'ān 'an al-matā'in* iz područja mu'tezilijskog tumačenja Kur'ana; At-Tabarsi, autor tefsira *Madžma'a al-beyān li 'ulūm al-Qur'ān* i At-Tabatabai, autor poznatog djela *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān* predstavnici šiijskog tefsira; Muhammed ibn Yusuf Atfayiš, autor djela *Himyān az-zād ilā dār al-ma'ād* koji se navodi kao primjer abadijskog (haridžijskog) tumačenja Kur'ana i dr. (Adilović: 2003:32; Halilović: 2005:257).

Veoma opsežnu studiju o tefsiru sekti nastalih u okrilju islama, uz vrlo utemeljenu kritiku njihovog tumačenja Kur'ana, napisao je istaknuti savremeni muslimanski učenjak iz Egipta, prof. dr. Muhammed Husejn adh-Dhahabi u svom kapitalnom djelu *At-Tafsīr wa al-mufasirrūn*, posvetivši toj preblematici vrlo opširan prostor u navedenom djelu (vidjeti navedeno djelo:I/363-482; II/3-336). U ovom radu, nakon kraćeg osvrtu na nastanak sekti u islamu i naučničkog ugleda imama Abu Bakra ar-Razija al-Džassasa, razmatraju se odgovori koje je pružio ovaj znameniti islamski učenjak u pobijanju sektaških pristupa u tumačenju Kur'ana.

Kratak osvrt na nastanak sekti u islamu

Pojavljivanje frakcija i sekti u islamu nije se desilo odjednom, niti u jednom vremenskom periodu, već su se pojavljivale u različitim vremenima, s različitim povodima i uzrocima. Za života Allahovog Poslanika, s.a.v.s., njegovi sljedbenici su imali jedinstveno vjerovanje, jer su svjedočili razdoblju dolaska Objave osjećajući se počašćenim što druguju s onim kome je ona dolazila. Atmosfera druženja s Vjerovjesnikom, s.a.v.s., od njih je otklanjala sjenku sumnji i opsjena. Tako je teklo sve dok je bilo pripadnika generacije Poslanikovih, s.a.v.s., drugova – *ashaba* (Taš Kubri Zada, n. d.:162; Al-Maqrizi, n. d.:IV/180).

Allahov Poslanik, s.a.v.s., žarko je želio očuvati jedinstvo muslimanske zajednice i spriječiti bilo kakvo raskolništvo među pripadnicima Ummeta. Nastojao je razriješiti sve sporove i pružiti odgovarajuća rješenja prije nego što se zaoštre. Znameniti ashab Abdullah ibn Amr ibn al-As, r.a., je rekao: „Allahov Poslanik je jednom prilikom izišao dok su se ashabi prepirali oko pitanja *sudbine (qadar)*, tako što su se jedni pozivali na jedan, a drugi na

drugi ajet. Na Poslanikovom licu su se pojavile graške znoja. Tad se vratio i rekao im: ‘Ovo vam se naređuje i preporučuje: Dijelove Allahove Knjige tumačite drugim njenim dijelovima. Dobro pazite šta vam se naređuje, da biste to slijedili, kao i ono šta vam se zabranjuje, da biste ga se klonili!’² Takvim postupkom Poslanik, s.a.v.s., je naglasio da griješe što se spore oko tog i sličnih pitanja, jer sporenje oko toga može izazvati teške posljedice.

Posmatranjem nastanka sekti koje će se kasnije pojaviti može se uvidjeti da su se pojavljivale upravo zato što nisu prihvatale ovaj dragocjeni Poslanikov savjet te zato što su tendenciozno tumačile određene kur'anske tekstove, kao što je, npr., bio slučaj s pitanjem *sudbine i određenja (al-qadā' wa al-qadar)*, oko kojeg su nastale dvije poznate grupe: *kaderije (al-qadariyya)*³ i *džebrije (al-džabriyya)*.⁴ U vezi s pitanjem Božijih svojstava (*as-sifat*) i njihovih poimanja nastale su dvije sekte: *mušebbihe (al-mušabbihā)* i *mu'attile (al-mu'attila)*.⁵

Za vrijeme hilafeta Alije ibn Abu Taliba, r.a., pojavile su se *haridžije (al-khawaridž)*⁶ i *šijje (aš-ši'a)*.⁷ Povod njihovom

² Hadis prenose: Ibn Madža (*As-Sunan*, I/33, Bab: *Fi al-qadar*, br. 85); Ahmad (*Al-Musnad – Al-Mukthirun min as-sahaba*, br. 6.550).

³ *Kaderije (al-qadariyya)* je naziv kojim islamski učenjaci nazivaju sve one koji tvrde da svako sam sebi određuje šta će raditi, da sebi sudbinu određuje nezavisno od volje Stvoritelja. U tom pogledu Abu al-Hasan al-Aš'ari kaže: „Kaderija je onaj ko sebi sudbinu utvrđuje nezavisno od Gospodara, svoje postupke cijeni bez udjela u tome njegovog Stvoritelja.“ Muslim od Yahye ibn Ya'mura prenosi da je rekao: „Prvi ko je u Basri govorio o sudbini bio je Ma'bad al-Džuhani“ (Muslim/Nawawi, 1996:I/126-130; Al-Aš'ari, 1976:198).

⁴ *Džebrije (al-džabriyya)* su grupa koja tvrdi da čovjek nema nikakvog izbora, već da je primoran na sve što radi. Ova grupa je nastala kao odgovor tvrdnjama kaderija. Poznati islamski učenjak Al-Džurdžani je rekao: „Naziv *džebrije* dolazi od imenice *džabr*, a to je pripisivanje postupaka Allahu.“ Ar-Ragib al-Isfahani kaže: „Oni koji zagovaraju da Allah ljude neće kažnjavati za pogreške, prema definiciji skolastičara, jesu *džebrije* ili *mudžabbira*.“ (Al-Durdžani, n. d.:101; Ar-Ragib al-Isfahani, 1961:118)

⁵ *Mušebbihe* su grupa koja Allaha poistovjećuje s njegovim stvorenjima, a *mu'attile* su oni koji u potpunosti negiraju Božija svojstva. Pojednosti o nastanku i temeljnim naučavanjima ovih sekti vidjeti u Aš-Šahrastanijevom djelu *Al-Milal wa an-nihal* (1995:I/75-78).

⁶ *Haridžije (al-kawaridž)* je naziv kojim se naziva svako ko je izašao iz slijeđenja pravog imama/halife za čije predvodništvo postoji usaglašenost većine. Pod nazivom *haridžije* ovdje se podrazumijeva ona grupa koja se odvojila od 'Alija ibn Abi Taliba u Bici na Sifinu odbivši nagodbu s protivnicima. Poznati su pod različitim nazivima, jer su se kasnije razgranali u dvadesetak grupa. Sve su saglasne oko pitanja odricanja od Alije i Osmana, r.a., koje proglašavaju

javljanju bile su političke prilike i složena događanja koja su se u to vrijeme odigravala. Obje grupe su se dalje razgranale u brojne podgrupe. Širenjem prostora islamske države i dodirima s drugim zajednicama, kasnije su nastali i drugi pravci i naučavanja. Neki autori su o tim grupama i njihovim naučavanjima napisali cjelovita djela, a u ovom kratkom osvrtu smatramo bitnim spomenuti dvojicu istaknutih islamskih učenjaka, a to su: Ibn Hazm al-Andalusi iz Andaluzije (islamske Španije, umro 456. h. / 1063. godine), koji je napisao svoje čuveno djelo *Al-Fisal fi al-milal wa al-ahwa' wa an-nihal* i Abu al-Fath Muhammed ibn Abd al-Karim aš-Šahrastani (umro 548. h. / 1153. godine) koji je o ovoj problematici napisao enciklopedijsko djelo *Al-Milal wa an-nihal*.

Imam Abu Bakr ar-Razi al-Džassas i njegov naučnički ugled

Abu Bakr ar-Razi al-Džassas spada među istaknute islamske učenjake. Živio je u 4. hidžretskom stoljeću, tj. 10. stoljeću gregorijanskog kalendara. Rođen je 305, a umro 370. godine po Hidžri (odgovara 917–980. godina po Isau, a.s.). Autor je brojnih djela, a najpoznatiji je po svom tefsiru *Akhām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, u kojem je prokomentarisao Kur'an časni s posebnim osvrtom na ajete koji se tiču propisa (*al-ahkām*), shodno metodologiji hanefijske pravne škole. To njegovo djelo je, zapravo,

otpadnicima, i to smatraju ibadetom (pokornošću Bogu). Razlaz s imamom, ukoliko prekrši sunnet, smatraju obavezom. Svaki teži grijeh izjednačavaju s nevjerovanjem. Smatraju da će Allah počinioce velikih grijeha kazniti vječnom patnjom. Svi tvrde da je Kur'an stvoren i da se imamet ne svodi samo na Kurejšije ako su i drugi toga dostojni. U pogledu zagrobnog života imaju stajalište mu'tezilija. (Al-Bagdadi, n.d.:24, 72; Aš-Šahrastani, 1995:I/84-100; Al-Aš'ari, 1976:16).

⁷ *Šiije (al-šī'a)* su oni koji posebno pristaju uz Alija ibn Abu Taliba, r.a., za kojeg tvrde da mu je tekstom i oporukom (javno ili tajno) u nasljedstvo ostavljen imamet i hilafet. Oni su uvjereni da imamet treba ostati u krugu Alijevog potomstva, a što se od toga odstupilo, to je zbog nepravde drugih i njegove skromnosti. Tvrde da imamet nije pitanje interesa, koje se popunjava općim izborom, već je temeljno pitanje, stub vjere, koje Poslanik nije trebao zanemariti, koje ne bi trebali rješavati obični smrtnici. Ujedinjuje ih stav o obaveznom imenovanju i određenju nasljednika Božijeg poslanika, zatim vjerovanje u nepogrešivost vjerovjesnika i imama, koji su pošteđeni od grijeha i velikih i malih. Stav o nasljednoj vlasti zagovaraju riječima, djelom i uvjerenjem. U tome odstupaju samo neke *zejdiije*. Dije se na mnogo podgrupa, a najpoznatije su: *kisanije, zejdiije, imamije, gulat i ismailije*. (Aš-Šahrastani, 1995:I/106-146; Al-Aš'ari 1949:65)

jedini kompletni tefsir takve vrste, koji je ostao sačuvan u okrilju hanefijskog mezheba.

Svojom erudicijom i naučnim dignitetom imam Al-Džassas je nadišao granice vremena u kojem je živio jer se njegova djela, i danas, nakon što je prošlo više od hiljadu godina od njegove smrti, smatraju veoma važnom literaturom u više islamskih znanstvenih oblasti, posebno u području tefsira (tumačenja Kur'ana), fikha – šerijatskog prava i njegove metodologije (*usul al-fiqh*). Zapravo, posebno važne zasluge ovom svestranom učenjaku pripadaju u domenu očuvanja i afirmacije hanefijske pravne škole, koja ima najveći broj pripadnika među današnjim muslimanima u svijetu. I muslimani ovih naših balkanskih i istočnoevropskih područja su, također, sljedbenici hanefijskoga mezheba.

Al-Džassas je imao zavidan ugled među vodećim učenjacima uopće, a posebno među ulemom hanefijskoga pravnog učenja (mezheba). Dokaz tome su riječi učenjaka historičara kojim su ga opisivali. Dobio je nekoliko nadimaka i naučnih zvanja, kojima se izražavaju atributi kakvi se daju samo najuglednijim učenjacima. Navest ćemo samo nekoliko primjera.

Istaknuti historičar i biograf Šemsuddin Adh-Dhahabi (umro 748. h. / 1374) za njega je rekao da je „prvak, erudit, muftija i muddžtehid, učenjak Iraka, Ahmad ibn 'Ali ar-Razi al-Hanafi, autor brojnih spisa...“ (Adh-Dhahabi, 1983:XVI/340). Ovo svjedočenje je samo za sebe dovoljno da dočara razinu Al-Džassasovoga naučničkog ugleda imajući u vidu da je imam Adh-Dhahabi bio pouzdan, kritičan, dalekovid i precizan historičar, koji je strogo vagao riječi korištene prilikom opisivanja učenjaka. On je ubrojao Al-Džassasa među velike znalce hadiske nauke, o kojima je sastavio bibliografski leksikon pod naslovom *Tadhkira al-huffaz*. Uz to je za njega, u enciklopedijskom djelu *Tarikh al-islam*, ustvrdio da je iznimno dobro znao hadis i njegove discipline, rekavši: „Njegova pisana djela dokazuju da je napamet naučio veoma mnogo hadisa i iznimno dobro ih razumijevao.“ (Adh-Dhahabi, n. d.:III/959; Adh-Dhahabi, 1989:342)

Tu su i brojna druga svjedočenja velikih islamskih učenjaka koja govore o opsegu Al-Džassasovoga naučničkog ugleda. Ono što može biti posebno zanimljivo jeste to što se svjedočenja ne svode na učenjake koji su dolazili nakon vremena u kojem je živio Al-Džassas, već možemo naći i njegove savremenike koji mu posvjedočuju naučnički ugled, ponekad uprkos razilaženju u pogledu slijeđenja pravne škole, koje je među savremenicima znalo

biti razlog međusobnih netrpeljivosti i zavisti. Tako je, npr., imam Al-Abhari (umro 375. h. / 985), prvak malikijskoga pravnog naučavanja u svoje vrijeme, poznat po krutoj privrženosti svome mezhebu, kad je Al-Džassasa preporučivao halifi za položaj vrhovnoga kadije, obrazložio taj prijedlog riječima: „Njega vam preporučujem, jer mu ja ne poznajem ravnoga.“ (Halilović, 2004:61)

Poznati učenjak iz područja hadiskih i drugih islamskih nauka u 14. hidžretskom stoljeću Muhammad Zahid al-Kawthari (umro 1371. h. / 1951)⁸ o Al-Džassasu se veoma pohvalno izrazio, kazavši: „Hafiz i prvak Al-Džassas bio je vodeći učenjak u fikhu i hadisu. Veoma uspješno se pozivao na hadise koje su sabrali Abu Dawud, Ibn Abu Šayba, Abdurrazzaq, At-Tayalisi, sjećajući se iz lanca predaje onog šta poželi, o temi koju poželi. Njegovo je djelo *Al-Fusūl fi al-usūl*. Njegovi su i komentari na At-Tahawijevo djelo *Al-Muhtasar* i Aš-Šaybanijevo djelo *Al-Džāmi' al-kabīr*. Njegova knjiga *Ahkām al-Qur'ān* je djelo koje dokazuje autorovu nedostižnu zrelost i kompetentnost u području poznavanja prenosilaca tradicije, što naročito dolazi do izražaja kada je riječ o iznošenju argumenata u pitanjima gdje dolazi do razilaženja.“ (Az-Zayla'ī, n. d.:1/44)

Historijska i biografska literatura je krcata riječima kojima se Al-Džassas opisuje po zrelosti i izvrsnosti u raznim islamskim naukama, naročito u fikhu, usulu, tefsiru i hadisu,⁹ što je bilo razlog da mu tragaoci za znanjem i zaljubljenici u nauku hrle sa svih strana da uče vođeni njegovim umijećem. U tom smislu je dosta zapisano u brojnim izvorima, a mi ćemo navesti neke od njih.

⁸ Muhammed Zahid ibn al-Hasan ibn 'Ali al-Kawthari – istaknuti učenjak hanefijskog mezheba. Izučavao je hadis, književnost i genealogiju. Bio je član Vrhovnog vjerskog vijeća u Osmanlijskoj državi, u posljednjim godinama njenog postojanja. Nakon Ataturkovog prevrata bio je zlostavljan, zbog čega je 1341. h. / 1922. godine iz Turske odselio u Aleksandriju (Egipat). Jedno vrijeme se premještao između Egipta i Sirije. Nakon toga se nastanio u Kairu, gdje je i umro. Napisao je brojna djela, a pred njim je u Egiptu izučavao hadiske znanosti poznati savremeni stručnjak iz te oblasti, prof. dr. Abdufattah Abu Gudda. (Az-Zirikli, 1990:VI/129)

⁹ Zato možemo vidjeti da ga autori klasifikacijskih djela ubrajaju među aktere različitih nauka. Biografije o njemu, svrstavajući ga među aktere različitih nauka, napisali su: Aš-Širazi, *Tabaqat al-fuqaha'*, 144; Al-Maragi, *Tabaqat al-usuliyin*, I/203-205; Adh-Dhahabi, *Tadhkira al-huffaz*, III/959; Ad-Dawudi, *Tabaqat al-mufassirin*, 55; dr. Adh-Dhahabi, *At-Tafsir wa al-mufassirin*, II/438, koji kaže da je Al-Džassas bio „jedan od najboljih i najznamenitijih učenjaka“.

U djelu *Al-Bidāya wa an-nihāya* stoji da je Al-Džassas „fakih, prvak Abu Hanifinog naučavanja, vodeća ličnost hanefijske škole, kojoj su tragaoci za naukom dolazili sa svih strana.“ (Ibn Kathir, 1988:XI/297). U *Al-Muntazamu* se navodi da je „fakih, najveći autoritet svog vremena, poznat po povučenosti i pobožnosti. U mladosti je došao u Bagdad i fikh izučavao kod Abu al-Hasana al-Karhija. Fikh je trajno izučavao dok u njemu nije dostigao primat, po osnovu kojeg su mnogi dolazili da pred njim uče.“ Gotovo isti tekst je zapisan i u djelu *Tarikh Bagdad*. (Ibn al-Džawzi, 1992:XIV/277; Al-Khatib al-Bagdadi, n. d.:IV/314).

U djelu *Al-Džawāhir al-mudiyya* piše: „znameniti prvak, poznat kao Al-Džassas (...), držao je u Bagdadu katedru za redovnu nastavu, dolazili su mu polaznici nastave iz svih krajeva.“ (Al-Quraši, 1992:I/477-479)

U djelu *Al-Kāmil* se navodi: „Ahmad ibn 'Ali ar-Razi, prvak među fakihima hanefijskog naučavanja u svoje vrijeme“ (Ibn al-Athir, 1885:IX/9), a u *Tabaqāt al-fuqāha'* se spominje sljedeće: „S njim se završava liderstvo hanefijskog naučavanja u Bagdadu. Pred njim su učili drugi akteri ovoga pravnog učenja.“ (Aš-Širazi, 1970:144)

Djelo *Tarādžim ar-ridžāl* bilježi: „Ni prije ni poslije njega nije bilo učenjaka tako pobožnoga, povučenoga i predanog pisanju“, dok *Mu'džam al-mu'allifin* nadopunjuje pa ističe da je on bio „fakih i mudžtehīd. Za mladosti je došao u Bagdad, tu učio, obogatio se znanjem i nastavu držao mnogim istaknutim pravnicima (fakihima).“ (Kahhala, 1957:II/7)

Sve ove riječi, nesumnjivo, potvrđuju zavidan naučnički rang koji je bio dostigao ovaj učenjak. Ugled je krunisao time što je držao katedru koja je ostala iza učitelja, dotadašnjeg prvaka hanefijskoga pravnog naučavanja Abu al-Hasana al-Karhija, preuzevši je nakon povratka iz Nejsabura te vodeći je, uz davanje fetvi, bez konkurencije u tome.

Onaj ko pažljivo čita djelo *Ahkām al-Qur'ān* odmah će primijetiti širinu Al-Džassasove naobrazbe i njegovog naučničkog ugleda budući da ni ovo djelo nije isključivo fikskog karaktera. Premda fikh i njegove odredbe predstavljaju najvažnije Al-Džassasove teme, u sklopu istraživanja često dotakne i pitanja na osnovu kojih se možemo zadiviti širini njegovih uvida u različite nauke. Opsežnu studiju o naučničkom ugledu imama Al-Džassasa i njegovog mjesta među pripadnicima hanefijske škole autor ovog

rada je objavio u Zborniku radova Fakulteta za islamske studije u Novom Pazaru, 2012. godine.

Al-Džassas i sektaška učenja

Imam Al-Džassas je bio dobar poznavalac sekti koje su nastale u okrilju islama i njihovih naučavanja, kao što je znao i opasnost od šutnje pred njihovim zabludama, koje mogu stvoriti smutnju među muslimanima i nanijeti štetu izvornom islamskom učenju. Zato je u svome tefsirskom djelu *Ahkām al-Qur'ān* uputio prigovor njihovim brojnim iskrivljenim naučavanjima koristeći pritom različite dokaze i argumente. Na stranicama tog svog kapitalnog tefsirskog djela, koje se smatra najpoznatijim tefsirom hanefijske provenijencije, dao je vrlo utemeljene odgovore na glavna sektaška učenja koja su bila poznata u njegovo vrijeme, a to su: *džebrije*, *kaderije*, *mušebbihe*, *haridžije* i *šiije*. U redovima koji slijede izložit ćemo obrasce njegovih odgovora tim grupama i njihovim iskrivljenim sektaškim naučavanjima. Ti odgovori uvjerljivo govore o tome koliku važnost je predavao toj tematici ovaj istaknuti islamski učenjak hanefijske provenijencije.

Odgovor džebrijama

Al-Džassas ih nekad naziva *džebrije*, a drugi put *mudžebbire*. Oba naziva su adekvatna i imaju optičaj kod apologeta skolastičara. Al-Džassas se na brojnim mjestima u djelu poduhvatio truda da njima odgovori. Ističemo najprije ono što je rekao u komentaru riječi Uzvišenoga: *Onima koji ga jedva podnose, otkup je da jednog siromaha nahrane* (Al-Baqara, 184), koje je iskoristio kao argument da im odgovori na dvije stvari koje se tiču njihovog vjerovanja: „Postoji nesaglasnost oko toga na šta aludira zamjenica (*hu*). Neki kažu: ‘Ona se veže za *post*’, a drugi tvrde: ‘Za otkup (*fidya*).’ Prvo je ispravnije, jer se istaknuto pojavljuje, dok se otkup i ne spominje. Zamjenica označava vidljivo, što je sasvim istaknuto. S druge strane, *fidya* je ženskog roda, a zamjenica u riječima Uzvišenoga: *jedva ga podnose* muškog je roda. To pokazuje da je neodrživa tvrdnja džebrija koji kažu da je Allah Svoje robove obavezao i onim što ne mogu podnijeti, da oni to nisu sposobni izvršavati, ili ga teško podnose, jer je Allah, kako bi htjeli reći, obavijestio da je to nešto što je teško podnijeti, riječima: *onima koji ga jedva podnose, otkup je da jednog siromaha nahrane*, na osnovu čega oni smisao ajeta obrazlažu odustajanjem

od *posta* i zamjenom u vidu *fidye*. Međutim, smisao riječi i kod njih, sve i kad bi zamjenica označavala *fidyu*, u biti počiva na istom, jer proističe da je Allah i nju učinio jedva podnošljivom, pa, ukoliko se ne izvrši, treba je otkupiti *postom*. Allahove, dž.š., riječi: *U mjesecu ramazanu počelo je objavljivanje Kur'ana, koji je putokaz ljudima i jasan dokaz Pravog puta i razlikovanja dobra od zla* (Al-Baqara, 185) dokazuju neutemeljenost naučavanja *džebrija* kad kažu: 'Allah ne upućuje nevjernike', budući da Allah ovim ajetom jasno na znanje daje da je Kur'an uputa svima punoljetnim, kao što i u drugom ajetu kaže: *I Semudu smo na Pravi put ukazali, ali njima je bila milija sljepoća od Pravog puta* (Fussilat, 17).“ (Al-Džassas, 1994:I/219)

Slične naravi je i ono što ističe u komentaru riječi Uzvišenoga: *Allah želi da vam olakša, a ne da poteškoće imate* (Al-Baqara, 185), rekavši: „Ajet dokazuje neiskrenost *džebrija* koji tvrde da Allah obavezuje Svoje robove onim što ne mogu podnijeti. Obavezivanje čovjeka onim što ne bi mogao podnijeti, nečim što je nedostižno njegovim mogućnostima, Uzvišeni Allah je Sebi Svojom voljom isključio da robovima ne nameće ono što je preteško za njih. Ajet dokazuje i neutemeljenost jednoga drugog aspekta njihove tvrdnje, a to je da onaj ko bi se postom suviše opteretio, ili bi mu mogao uzrokovati veliku štetu, time bi uradio ono što Allah nije želio odredbom ovog ajeta. Tako *džebrije* tvrde za svaki grijeh, ili krivovjerstvo koje čovjek počini, da je to Allah tako htio, čime ga je Allah lišio onog što se naziva voljom za grijешenjem. Ajet dokazuje još i neutemeljenost tvrdnje da je Allah u ovom ajetu obavijestio da ljudima želi tako olakšati da bi mu bili zahvalni, jer im želi da ne čine krivovjerstvo i zasluže kaznu budući da onaj ko bi ovo drugo poželio ne može biti isti onaj koji želi olakšati, već onaj koji želi otežati, za šta ne bi zaslužio zahvalnost. Ovaj ajet je sa svih stanovišta dokaz neutemeljenosti tvrdnji *džebrija* i neopravdanosti što Uzvišenog Allaha opisuju po onome što Mu apsolutno ne priliči.“ (Al-Džassas, 1994:I/271, 274)

Al-Džassas je potpuno jasan: on ovu sektu opisuje kao jednu od onih čije grijешenje (*al-fisq*) je očigledno i zbog toga se ta grupa ne ubraja u grupe čije je mišljenje potrebno konsultovati da bi se postigao konsenzus (*al-idžmā'*). (Al-Džassas, 1994:I/109)

Odgovor kaderijama

Poznato je da je ova sekta, kad se tek bila pojavila, zagovarala da ne postoji *predodređenje* (*al-amr unuf*), odnosno da stvarima i događajima nije prethodilo nikakvo određenje niti Allahovo, dž.š., znanje, već je i On o tome saznavao nakon što se to dogodilo. Ovo je očigledna zabluda, pa je zato imam Al-Džassas smatrao da je onaj ko prihvati takvo uvjerenje heretik i da treba od njega zahtijevati da se pokaje, a ako i dalje ostane privržen svom stavu, kazna za to je pogubljenje. (Al-Džassas, 1994:II/359)

Al-Džassas je na takvo iskrivljeno vjerovanje odgovorio pobivši ga koncizno i uvjerljivo u sklopu tumačenja ajeta: *Allah je učinio da Kaba, Časni hram, bude preporod za ljude, a tako i sveti mjesec i kurbani, naročito oni s ogrlicama označeni, zato da znate da je Allahu poznato ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji, da Allah, zaista, sve zna* (Al-Mā'ida, 97). Ovdje je jasno da se prigovor upućuje *kaderijama*, premda ih jasno ne oslovljava po imenu, već po tome što ta grupa tvrdi da Allah nema uvida u zbivanja sve dok se ona ne dese. Al-Džassas kaže: „U riječima Uzvišenoga: *zato da znate da je Allahu poznato ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji* nalazi se obavještenje da On zna kakve ovosvjetske i onosvjetske korisiti donosi izvršavanje dužnosti hadža. Zato ga je propisao tim divnim redom podesivši ga da odgovara ljudima od početka do završetka ljudske zajednice, sve do Sudnjeg dana. Da Uzvišeni Allah nije znao onostrano, kao i sve drugo, prije nastanka, ne bi propisivanje reda svih tih stvari donosilo ono što odgovara svim ljudima i na ovom i na onom svijetu, jer od onoga ko nešto nije znao prije nego je nastalo ne može se očekivati da ga adekvatno upotrijebi, u skladu s onim što će svojim koristima obuhvatiti sve ljude, kako životom na ovom svijetu, tako i pripremama za budući svijet.“ (Al-Džassas, 1994:II/604)

Odgovor mušebbihama

Al-Džassas je ovu grupu opisao kao jednu od onih čije se krivovjerstvo jasno ispoljava, usljed čega nije potrebno konsultovati njihova mišljenja da bi se postigao konsenzus (*al-idžma'*). Zato utvrđivanju neutemeljenosti vjerovanja ove grupe nije potrebno mnogo dokaza, budući da Uzvišeni Allah, kad Sebe opisuje, kaže: *Niko nije kao On* (Aš-Šūrā, 11). Zato vidimo da se Al-Džassas, u pružanju odgovora ovoj zalutaloj sekti, zadovoljava

time da pojasni šta islam prosuđuje o tome. On to čini u sklopu komentara riječi Uzvišenoga: *I tako smo od vas stvorili pravednu zajednicu da budete svjedoci protiv ostalih ljudi* (Al-Baqara, 143), u kojem, nakon što je u ovom dijelu ajeta našao dokaze o autentičnosti pravovjerne zajednice, kaže: „U ovom ajetu je dokaz da u vezi s onim ko pokazuje krivovjerstvo, kao što su *mušebbihe*, ili, pak, oni koji se izjašnjavaju kao *džebrije*, ne treba konsultovati njegovo mišljenje radi konsenzusa. Oni koji jasno pokazuju svoje grijese, poput *rafidija* i *haridžija*, imaju isti tretman. Nema razlike u tome griješi li se u području postupaka ili u području uvjerenja, jer Uzvišeni Allah za svjedoke uzima samo one koji se opisuju kao pravedni i poštenu, a te osobine ne mogu biti svojstvene krivovjercima i grijesnicima. U tome se ne razlikuje prosudba o onome ko griješi ili krivovjerstvo čini pogrešnim tumačenjem vjerskog teksta, jer sve ih, s takvim statusom, karakteriše neupitna pokudenost, a ne pravednost.“ (Al-Džassas, 1994:I/109)

Odgovor haridžijama

Kao što je naprijed istaknuto, Al-Džassas je haridžije smatrao grupom koja je jasno ispoljavala grijese (al-fisq), usljed čega ne treba konsultovati njihove stavove oko postizanja konsenzusa. Svoj stav o haridžijama, kao i o drugim zalutalim grupama, Al-Džassas je odredio odgovarajući na potencijalni prigovor, u sklopu komentara riječi Uzvišenoga: *Oni u Allaha i u onaj svijet vjeruju i traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvraćaju i jedva čekaju da učine dobročinstvo. Oni su čestiti* (Ali 'Imrān, 114), kad kaže: „Ako bi neko pitao treba li sve pokudeno iz vjerovanja sljedbenika iskvarenih naučavanja otklanjati, kao što se postupa i s ostalim pokudenim postupcima, odgovaramo mu: Onoga ko druge poziva u to šta zagovara, dovodeći ih nejasnoćama u zabludu, treba spriječiti čim god je moguće, a onog ko je u to lično uvjeren, ali druge ne poziva iznoseći svoje navodne dokaze, za koga se vidi da ne poziva na oružje protiv pravovjernih, ali ima sljedbenike koje je odvratio od vođe (*imam*), samo ako u to što zagovara poziva spreman na oružanu borbu, treba shvatiti kao silnika protiv kakvog je Allah zapovijedio da se borimo, sve dok se ne vrati onom što Uzvišeni Allah zapovijeda.

Za Alija, r.a., se prenosi da je stajao na minberu u Kufi i držao hutbu kad su mu *haridžije* sa strane dobacile: ‘Samo Allah može suditi!’ Tada je 'Ali zastao i uzvratilo: ‘To je istina kojom se

želi smutnja! Njima mi ne možemo uskratiti troje. Ne možemo im zabraniti udio u ratnom plijenu (*al-fay'*) sve dok s nama učestvuju u borbi. Ne možemo im zabraniti ni džamije da u njima spominju Allahovo ime, a nije ispravno ni da se borimo protiv njih sve dok se ne budu borili protiv nas!' Rekao je da se protiv njih ne treba boriti dok oni ne krenu u napad. Također, Ali je pokušao da s njima razgovara dok je odsjedao na Haruri. Uvjeravao ih je dok se neki nisu vratili. To je princip u vezi i s drugima koji su se povelili za iskrivljenim naučavanjima. Ako se nisu odvojili, ne pozivaju u svoje naučavanje, javno ga ne propagiraju, protiv njih se ne treba oružjem boriti. Bit će im omogućeno da ostanu pri svojim stavovima, ukoliko im naučavanje nije otvoreno nevjerništvo (*kufur*).“ (Al-Džassas, 1994:II/45, 46)

Sažet odgovor haridžijama Al-Džassas je pružio i komentarem riječi Uzvišenoga: *A oni koji ne sude prema onom što je Allah objavio, oni su pravi nevjernici* (Al-Mā'ida, 44) u kojem kaže: „Nije isključeno da se ovim imalo u vidu mušričko (mnogobožačko) krivovjerstvo i nijekanje, ili omalovažavanje blagodati bez nijekanja. Ako se time imalo u vidu nijekanje Allahovog suda ili suđenje po nekom drugom sudu uz tvrdnju da je to Allahov sud – to je krivovjerstvo s kojim se izlazi iz Ummeta. Ako je njegov akter musliman, time postaje otpadnik. Slično je na stranputici i onaj ko veli: 'To se bilo uvriježilo kod Israilovih potomaka pa se i na nas prenijelo', što znači da onaj ko zaniječe Allahov sud ili sudi po nekom drugom sudu uz tvrdnju da je to Allahov sud postaje nevjernik, kao što su nevjernici postali i Israilovi potomci kad su tako postupili. Ako se time u vidu imalo omalovažavanje Allahovih blagodati, ono može biti i u vidu neiskazivanja zahvalnosti, a da se one ne negiraju. Ko to počini, ne izlazi iz Ummeta. Prvi smisao je, nesumnjivo, priličniji da se nazove nevjerništvom po tome što se ne sudi prema onome što je Allah objavio. *Haridžije* su ovaj ajet tumačile kvalifikujući nevjernikom i onoga ko se odriče prosuđivanja po onom kako je Allah objavio, svejedno što to ne negira. Tako su oni nevjernikom proglasili svakoga ko prema Allahu krupno ili sitno pogriješi. Takav stav ih je odveo u krivovjerstvo i zabludu, jer su time i Allahove vjerovjesnike kvalifikovali kao nevjernike zbog malih grijeha koje oni mogu počinuti.“ (Al-Džassas, 1994:II/548, 549)

Odgovor šiijama

Nakon proučavanja Al-Džassasovog tefsira postaje jasno da pitanje *šiizma* i onoga što iz toga proističe spada u red važnih akaidskih tema, usljed čega zauzima prvo mjesto na ljestvici Al-Džassasovih prioriternih interesovanja vezanih za sekte (*al-firaq*) u islamu, s pobudama da odgovori na njih. Zato je uporno nastojao pružiti odgovor na tvrdnje raznih šiijskih frakcija, da bi ih opovrgavao jasnim i detaljno razrađenim dokazima, pogotovo one tvrdnje oko kojih su saglasne sve šiijske grupe, a to su sljedeće dvije tvrdnje: 1. navodno postojanje teksta, tj. dokaza o određenju i postavljenju hazreti Alija za Poslanikovog halifu i nasljednika (*at-tansis ala al-khilafa*); 2. nepogrešivost imama (*'ismat al-aimma*).¹⁰ Al-Džassas je u odgovorima na njihove tvrdnje pokazao vještinu odličnog poznavaoaca ove tematike, dokazujući neutemeljenost šiijskih uvjerenja metodom koja ne ostavlja prostora za bilo kakvu sumnju. Na stranicama koje slijede iznijet ćemo nekoliko primjera njegovih odgovora.

Prvi primjer. Na osnovu njega vidimo kako Al-Džassas pobija šiijski dokaz koji govori da je Poslanik, s.a.v.s., navodno lično odredio čovjeka koji će ga naslijediti u *predvođenju* (*al-imāma*), ali su to ashabi zatajili i sakrili. U komentaru riječi Uzvišenog Allaha: *Ko od vas u tom mjesecu bude kod kuće, neka ga u postu provede* (Al-Baqara, 185) Al-Džassas je zasnovao poglavlje pod naslovom *Poglavlje o tome kako se potvrđuje taj mjesec* (*Bāb kayfiyya šuhūd aš-šahr*), u kojem je razmotrio pitanje viđenja mladaka. Naveo je stavove fakiha raznih mezheba, između

¹⁰ Ključna stvar koju vjeruju i zagovaraju većina šiija, te i sadašnje većinske šiije, tj. *isna ašerijje*, jeste bezgrješnost (*'ismet*) imama iz časnog Ehli-bejta te vjerovanje da je Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve alihi ve sahbihī ve selleme, oporučio da njegov nasljednik bude hazreti Alija. To su dva ključna pitanja oko kojih se razilaze šiije i sunnije. Smatramo uputnim napomenuti da je unutar šiizma, još od vremena ashaba koji su imali više simpatija prema hazreti Aliji, prisutan jedan pravac koji je sada politički potpuno marginaliziran i o kojem se danas vrlo malo zna. Taj pravac je najbliži našem ehli-sunnetskom vjerovanju i poimanju. Naime, šiije tog usmjerenja, kao i sunnije vjeruju i smatraju da Allahov Poslanik, s.a.v.s., nije odredio ko će ga naslijediti, niti da je ikom osim vjerovjesnika i poslanika svojstvena bezgrješnost. Jedan od istaknutih predstavnika toga mišljenja u šiizmu je ajetollah Al-Burqai, koji je bio školski kolega imama Homeinija i njegov savremenik. Nažalost, njegova djela danas su zabranjena u današnjem Iranu, u kojem većinu stanovništva čine šiije. O životnom putu i djelovanju Al-Burqaija pogledati web-portal: www.borqei.com/ar.

ostalnih i tvrdnju hanefijskih pravnika da se „u vezi s viđenjem mlađaka prihvata svjedočenje jednoga pravednog čovjeka ako na nebu ima naoblake. Ako nebo nije oblačno, prihvatit će se samo svjedočenje veće grupe čije obavještenje nam daje pouzdano znanje“. Nakon toga, Al-Džassas veli: „Učenjaci našeg mezheba su bili na stanovištu da je, ako na nebu nema naoblake, potrebno svjedočenje veće grupe da bi svjedočenje rezultiralo pouzdanim znanjem, jer je to *stroga dužnost (fard)*, za koju postoji opće interesovanje. Ljudi su obavezni obratiti pažnju na mlađak. Kad bi jedna velika grupa posmatrala vedro nebo, sva usredsređena i željna da vidi, a mlađak vidio samo mali broj njih, uprkos zdravom vidu i nepostojanju ikakvih smetnji kod ostalih, pa ako nas taj mali broj posmatrača obavijesti o viđenju, mimo svih ostalih, jasno bi nam bilo da oni griješe, da su umjesto mlađaka vidjeli privid, ili svjesno lažu, jer nije moguće da se to kod njih desi. To je ispravno načelo (*asl saħīh*) koje potvrđuje zdrav ljudski razum i na njemu je uspostavljeno cijelo zdanje šerijata. Pogrešno razumijevanje ovog načela za sobom povlači ogromnu štetu time što nevjernici dolaze do mogućnosti da unesu sumnju neupućenima i onima kojima nije jasno ono što smo o tom načelu rekli. Zato učenjaci našeg mezheba kažu: ‘Šerijatski propisi (*ahkām al-šari’a*) za kojima postoji opće interesovanje (tj. koji se tiču svih ljudi) ustanovljuju se na osnovu predaja koje prenosi velik broj ljudi, u čiju autentičnost nema nikakve sumnje. Utvrđivanje takvih propisa nedopustivo je na osnovu kazivanja pojedinaca (*akbār al-āhād*), kao što su predaje koje obavezuju onoga ko dodirne spolni organ ili suprugu da mora promijeniti abdest. Slično je i s predajom u kojoj se nalaže onome ko (po)jede meso koje je dodirnula vatra da se mora iznova abdestiti.’ Učenjaci dalje kažu: ‘Ako je to, i slične pojave, nešto opće, što se tiče svih, očekivano je da odredba Uzvišenog Allaha o njemu bude iskazana putem Božanskog upliva (*at-tawqīf*) tako što će to Poslanik, s.a.v.s., svima saopćiti. Ukoliko su to svi znali, nemoguće je da su svi predaju zanemarili, da bi se ona svela samo na to šta pojedinac od pojedinca prenosi, pogotovo ako je prenošenje bilo obaveza onih koji su trebali biti njeni izvršioći. Apsolutno nije bilo moguće da se zagubi nešto što je počivalo na takvim dokazima. Zato mi iz toga svega saznajemo da nije postojala Vjerovjesnikova, s.a.v.s., oporuka o tome i sličnim stvarima.’“

Al-Džassas u istom kontekstu dodaje: „Načelo o tome smo pojasnili u djelu *Usūl al-fiqh*, a zanemarivanje tog načela navelo je

neke lakome da ustvrde da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., navodno lično odredio čovjeka koji će ga naslijediti u *predvođenju Ummeta*, ali su to ashabi zatajili i sakrili(!). Tako oni srljaju u zabludu i druge zavode, odbijajući brojne islamske propise, zagovarajući brojne neutemeljene sadržaje koji nemaju uporišta ni u predaji grupa ni pojedinaca, omogućavajući nevjernicima da u Šerijat unose ono što mu je neprimjereno, olakšavajući isma'ilijama¹¹ i otpadnicima da slabe i neupućene pozivaju u mutne radnje. *Predvodništvo (al-imāma)* veoma je važno pitanje. Zato nije dopustivo da izvještavanje o njemu bude poznato tek pojedincima. Onaj ko bi to dozvolio, krenuo bi putem iskrivljavanja vjere, jer za svaku stvar može reći da je iz područja skrivenog (*al-maktūm*), poznatog samo pojedincima. Dakle, onaj ko to odobrava neće biti u stanju potvrditi poslanstvo Vjerovjesnika, s.a.v.s., niti potvrditi autentičnost njegovih mudžiza, kao ni mudžiza drugih vjerovjesnika. To zbog toga što, ako bismo pretpostavili da su ashabi, unatoč brojnosti i silnoj želji da spoznaju istinu, mogli skrivati pitanje *imameta*, onda proizlazi da je moguće da su se oni dogovarali i u lažima, jer ako dozvolimo da su se složili u prikrivanju imama, onda su se mogli dogovoriti i da nešto slažu, jer ako je bilo moguće dogovoriti se o skrivanju oporuke o imamet, moguće je bilo dogovarati se i oko izmišljanja hadisa. To podrazumijeva da ne možemo biti sigurni da se oni koji obavještavaju o Poslanikovim mudžizama nisu dogovorili da lažno o tome prenesu, kao što su se dogovorili i o skrivanju imenovanja imama.

S druge strane, prenosioci Vjerovjesnikovih, s.a.v.s., mudžiza, kako tvrde sljedbenici ove zalutale grupe, jesu oni koji su poslije Vjerovjesnikove, s.a.v.s., smrti postali otpadnici i krivovjernici time što su navodno skrivali pitanje imama. Onih koji nisu otpali svega je pet ili šest, a kazivanje tek tolikog broja ne obavezuje autentičnim znanjem i na taj način se ne može potvrditi mudžiza. Kazivanje velikog broja prenosilaca je, s druge strane, kod njih neprihvatljivo zbog mogućnosti da su se dogovorili da slažu, tako da se mogućnost predaje opet svodi na mali broj, usljed

¹¹ *Ismailije (al-isma'iliyya)* su ogranak *šijja imamija*. Svim šijjama, osim *zejdija*, svojstven je stav da imam mora biti određen i da u vezi s tim postoji tekst (*yadžma'uhum al-qawl bi wudžub ta'yin al-imam wa at-tansis 'ala thalik*), jer pitanje *predvodništva* za njih nije samo pitanje od općeg interesa koje se rješava glasanjem, već jedno od temeljnih pitanja vjere. (Aš-Šahrastani, 1995:106)

čega je nužno da se odbace Vjerovjesnikove mudžize i porekne njegovo poslanstvo.“ (Al-Džassas, 1994:I/246, 247)

Drugi primjer pruža nam uvide u to kako Al-Džassas neutemeljenim proglašava uvjerenje šiijjskih grupa o *nepogrešivosti* njihovih imama. U sklopu komentara riječi Uzvišenoga, iz ajeta o dugovanju: ... *koje kao svjedoke prihvatite* (Al-Baqara, 282), dok razmatra pitanje provjeravanja svjedoka, navodi da svjedoci prema propisu ovog ajeta trebaju biti takvi *kakvi se mogu prihvatiti*, kakve treba krasiti pravednost. Nakon toga navodi dokaze da se prosudba o pravednosti svjedoka zasniva na pretežnom mišljenju pa kaže: „Samim tim što nam je Allah naredio da provjeravamo kazivanja grješnika, obavezao nas je da prihvatamo svjedočenja pravednih, onih kakvi se mogu prihvatiti. Griješenje se jasno prepoznaje, a za pravednost se zna samo na osnovu uvjerljivih okolnosti. Međutim, znamo da se ona temelji na preovlađujućem utisku, po onome što se kod svjedoka pokazuje kao poštenje, iskrenost u govoru i povjerljivost. Iako se ona temelji na preovlađujućem utisku, to je jedan vid pouzdanog znanja, kao kad Uzvišeni kaže za iseljenice: ...*pa ako se uvjerite da su vjernice, onda ih ne vraćajte nevjernicima* (Al-Mumtahina, 10), gdje se radi o uvidu na temelju onoga što se pokazuje, a ne na temelju pravog stanja. Tako je i s pravednošću svjedoka, u koju se uvid stiče na temelju onoga što se manifestuje, a ne na temelju onoga što je nevidljivo i što ne zna niko osim Uzvišenog Allaha.

To je jedno važno načelo dokazivanja ispravnosti stava nastalog kao rezultat idžtihada o novonastalim slučajevima, jer je svjedočenje jedno od obilježja vjere, kao i zemaljskih poslova. Ono ima veze s interesima ljudi, njihovim dokumentima, definiranjem njihovih prava, imovinom, krvnim srodstvom, deliktima i bračnim životom. Ono se zasniva na preovlađujućem utisku i pretežnom mišljenju, jer niko nije u stanju prosuditi o svjedočenju svjedoka na osnovu znanja o stvarnom stanju. To dokazuje neutemeljenost tvrdnji o svezremonoj nepogrešivosti imama. Insistiranje onoga ko to dokazuje time što sve vezano za vjeru treba počivati na onome što je obuhvaćeno znanjem o stvarnom stanju, a ne na preovlađujućem utisku i pretežnom mišljenju, uvjetuje da imama krasni osobina s kojom može znati je li svjedočenje pogrešno ili tačno, jer proizlazi da, kako šiije tvrde, svjedočenje svjedoka ne bi trebalo prihvatati, osim ako su nepogrešivi, sigurni od pogreške. Imajući u vidu da je Uzvišeni Allah naredio da se prihvata svjedočenje svjedoka takvih kakvi se mogu prihvatiti na temelju

važćih okolnosti, a ne na temelju znanja o stvarnom stanju i onom što nije vidljivo, uz pretpostavku da se može slagati ili pogriješiti, potvrđuje se neutemeljenost načela na kojem šiije zasnivaju to određenje. Ako bi rekli: 'Imam i iz lažnog iskaza zna je li svjedočenje istinito', odgovaramo im: 'Svjedočenje svjedoka (u tom slučaju) ne bi trebao slušati niko osim imama. Onda bi imamu trebao i kadija i sekretar njegovog ranga u pogledu nepogrešivosti i uvida u nepoznato iz svjedočenja. Svi imamovi saradnici bi trebali biti nepogrešivi, čisti od pogreške u svemu što je vezano za prosudbe o stvarima koje se tiču vjere, pa, ukoliko je dopušteno da imam ima sudije, svjedoke i saradnike bez takvih osobina, time se jasno potvrđuje dopuštenost da se mnoga pitanja koja se tiču vjere zasnivaju na pretežnom mišljenju i preovlađujućem utisku.'" (Al-Džassas, 1994:I/616)

Treći primjer. I u njemu je Al-Džassasov odgovor šiijama i njihovom iznošenju navodnog dokaza koji se tiče imama i njihove nepogrešivosti. Odgovor je ovom prilikom pružen uz komentar ajeta: *O vjernici, pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim. Ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku* (An-Nisā', 59) u kojem najprije iznosi predaje prethodnika o razumijevanju ovog ajeta. U nekim predajama stoji da se riječima *predstavnicima vašim* misli na učenjake (naročito učenjake fikha), a u drugim da se misli na vladare. Al-Džassas je, međutim, te predaje spojio pretpostavivši da se u razumijevanju ajeta može raditi o svemu navedenom, jer formulacija sve to obuhvata budući da nas vladari u svemu predvode pa i u borbi protiv neprijatelja, a učenjaci nas vode kroz primjenu zakonskih propisa i raspoznavanje onog što je dozvoljeno od onoga šta je zabranjeno.

Al-Džassas u vezi s tim kaže: „Neki učenjaci su dokaz neutemeljenosti stava *rafidija*¹² o imamet u potražili u riječima Uzvišenoga: *pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku i predstavnicima vašim*, na osnovu kojih se čini da riječi *i predstavnicima vašim* nisu lišene mogućnosti da znače učenjake, ili vladare, ili imama kojeg oni prizivaju. Međutim, ako se time

¹² *Rafidije* (ar. *ar-rafida*) je jedan od naziva za šiije. Istaknuti islamski učenjak, erudit i mufessir Al-Fahr ar-Razi je kazao: „Rafidijama su nazvani jer je Zejd ibn 'Ali ibn al-Hasan ibn 'Ali ibn Abu Talib poveo vojsku u napad, a ona mu odbila poslušnost. S njim je tada ostalo svega 200 vojnika. Zejd ih je pitao: 'Ostavljate me (*rafadumuni*)?', a oni su potvrdno odgovorili.“ (Al-Khatib ar-Razi, 1977:77; As-Samiri, 1995:26)

podrazumijevaju učenjaci i vladari, neutemeljeno je da se podrazumijeva i imam. Učenjacima i vladarima je svojstvena mogućnost da pogriješe, zaborave ili nešto zamijene, a nama je ipak naređeno da im se pokoravamo. To nemogućim čini načelo vezano za imama da je nepogrešiv, da mu nije svojstvena mogućnost da pogriješi, zaboravi ili nešto zamijeni. Prema tome, nije moguće da se ovim ajetom mislilo na imama, jer se u sklopu ajeta kaže: *Ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku.*

Ako je imam onaj kome se treba pokoravati, on bi morao pružati odgovore i razrješavati sporove. Ako je naređeno da se sporovi i ekscesi razrješavaju obraćanjem Kur'anu i sunnetu, a ne imamu, to dokazuje da je njihov stav o imamet u neutemeljen jer bi, da je obavezna pokornost imamu, bilo rečeno: 'Obratite se imamu', jer je za njih imam taj čije se tumačenje Kur'ana i sunneta uvažava. Ako je zapovijedena pokornost vladarima i učenjacima te da se u rješavanju sporova obraćamo Kur'anu i sunnetu, a ne imamu, time se potvrđuje da se ne propisuje pokornost imamu u prosuđivanju o spornim situacijama, već da na njih odgovor može dati svaki fakih, na temelju analogije sa sličnim primjerima koji su riješeni prema porukama Kur'ana i sunneta.

Rafidije tvrde da se riječima Uzvišenoga: *i predstavnicima vašim* imao u vidu 'Ali ibn Abu Talib, r.a., što je iskrivljeno tumačenje budući da su *predstavnic* (*ulū al-amr*) grupa, a 'Ali ibn Abu Talib jedna osoba. Osim toga, zajednici je u Vjerovjesnikovo, s.a.v.s., vrijeme bila zapovijedena pokornost, a poznato je i da 'Ali ibn Abu Talib u Vjerovjesnikovo vrijeme nije bio imam. Time se potvrđuje da su *predstavnic* u Vjerovjesnikovo vrijeme bili namjesnici. Onima koje namjesnici predvode bila je zapovijedena pokornost sve dok ne bi zahtijevali da se čini ono što je grijeh (*al-ma'siya*). Isti je slučaj s obavezom njihovog slijeđenja i pokornosti nakon Vjerovjesnikove smrti u svemu što nije grijeh.“ (Al-Džassas, 1994:II/265)

U Al-Džassasovom tefsiru ima još mnogo mjesta na kojima je detaljno i precizno odgovorio šiijskim i njihovim neutemeljenim stavovima. Pokazao je izuzetnu vještinu izvođenja dokaza i u sklopu odgovora na šiijsko dopuštanje privremenog braka (*nikāh al-mut'a*), opširno polemišući s njihovim tvrdnjama. Pobjijanju te njihove nastranosti posvetio je cijelih deset stranica svog kapitalnog tefsirskog djela *Ahkām al-Qur'ān*. (Al-Džassas, 1994:II/184-195)

Zaključak

Na prethodnim stranicama se moglo vidjeti da je imam Al-Džassas bio odličan poznavalac sekti koje su nastale u okrilju islama i njihovih naučavanja. U svom kapitalnom tefsirskom djelu *Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, koji se smatra najpoznatijim tefsirskom hanefijske pravne škole, on je praktično pokazao da islamski učenjaci ne smiju biti indolentni i šutjeti pred zabludama koje šire protagonisti sektaških učenja. Šutnja uleme u vezi s tim pitanjima pomaže širenju zabluda i jačanju sektaških učenja, a to, bez imalo dvojbe, može nanijeti veliku štetu islamu i muslimanima.

Muslimani Bosne i Hercegovine su pripadnici ehli-sunneta vel-džema'ata i sljedbenici jednog od najstarijih mezheba (pravnih škola) koji su nastali u islamu, a to je hanefijski mezheb. Već duže od pet stoljeća oni imaju svoju islamsku tradiciju i, upravo zbog toga, svako sektaško djelovanje na prostorima Bosne i Hercegovine, nakon više od petstogodišnjeg postojanja islama na principima ehli sunneta vel-džema'ata, uzrokuje pometnju i stvara nered među muslimanima ovih prostora, pa je zbog toga neprihvatljivo. Odgovori koje je pružio imam Abu Bakr ar-Razi al-Džassas, i pored toga što on nije obuhvatio i ostale sekte koje su nastale u okrilju islama, vrlo su utemeljeni i mogu pomoći muslimanskoj ulemi i, općenito, muslimanskoj inteligenciji, kako se treba braniti vjera, akida i tradicija.

Literatura

1. Al-Maqrizi (n. d.) *Al-Hutat*. Kairo: Muassasa al-Halabi.
2. Al-Bagdadi, A. (n. d.) *Hizana al-adab wa lubb lubab al-'Arab*. Bagdad: Tab'atu-s-selefijje.
3. Al-Buhari, M. I. (n. d.) *As-Sahih*. Kairo: Ladžna ihya' al-kutub as-sunna.
4. Al-Džurdžani, A. (1932) *Dalail al-i'džaz*, četvrto izdanje. Kairo: Dar al-manar.
5. Al-Džassas, E. B. (1994) *Ahkām al-Qur'an*, prvo izdanje. Bejrut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
6. Al-Karadavi, J. (1999) *Kayf nata'amal ma'a al-Qur'an al-'azim*. Kairo: Dar aš-šuruq.
7. As-Sujuti, Dž. (1967) *El-Itkan fi 'ulum al-Kur'an*. Kairo: Dar at-turath.
8. At-Tirmizi, E. I. (n. d.) *As-Sunan*. Kairo: Matba'a Al-Halabi.
9. Az-Zarkaši, B. (n. d.) *Al-Burhan fi 'ulum al-Qur'an*. Bejrut: Dar al-ma'rifa.

10. Az-Zirikli, H. (1990) *Al-A'lam*, deveto izdanje. Bejrut: Dar al-'ilm li al-melayin.
11. Az-Zayla'i, A. Y. (n. d.) *Nasb ar-rya li ahadith al-Hidaya*, predgovor napisao Muhammed Zahid al-Kawthari. Indija: Al-Madžlis al-ilmi fi al-Hind.
12. Al-Aš'ari, E. H. (1976) *Al-Ibana 'an usul ad-diyana*. Kairo: Dar al-ansar.
13. Al-Aš'ari, A. H. (1949) *Maqalat al-islamiyyin*. Kairo: Maktaba an-nahda al-misriyya.
14. Al-Durdžani, A. M. (n. d.) *Kitab at-ta'rifat*, priredio Ibrahim al-Abyari. Kairo: Dar ar-rayyan li at-turath.
15. Ar-Ragib al-Isfahani (1961) *Al-Mufradat fi garib al-Qur'an*, priredio Muhammed Sayyid al-Kilani. Kairo: Matba'a Al-Andžlu al-misriyya.
16. Al-Bagdadi, A. Q. (n. d.) *Al-Farq bayn al-firaq*. Bejrut: Dar al-ma'rifa.
17. Al-Šahrastani, A. F. (1995) *Al-Milal wa an-nihal*. Bejrut: Mu'assasa al-kutub ath-thaqafiyya.
18. Aš-Širazi, A. I. (1070) *Tabaqat al-fuqaha'*, priredio Ihsan Abbas. Bejrut: dar al-kutub al-'ilmiyya.
19. Al-Quraši, A. Q. (1992) *Al-Džawahir al-mudi'a fi tabaqat al-hanafiyya*, Drugo izdanje, priredio Muhammed Abd al-Fattah Muhammed, bez mjesta izdanja.
20. Al-Khatib ar-Razi, M. U. (1977) *I'tiqadat firaq al-muslimin wa al-mušrikin*, priredili Taha Abdurrauf i Mustafa Hawari. Kairo: Maktaba al-kulliyyat al-azhariyya.
21. As-Samiri, Dž. Z. (1995) *Qadaya ath-thawab wa al-'iqab bayn madaris al-islamiyyin*. Khartom: Ad-Dar as-sudaniyya li al-kutub.
22. Adilović, A. (2003) *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
23. Adh-Dhahabi, M. H. (n. d.) *At-Tafsir wa al-mufasirrun*. Kairo: Dar ihya' at-turath al-'arabi.
24. Adh-Dhahabi, H. Š. (1983) *Siyar a'alam an-nubala'*. Bejrut: Muassasa ar-risala.
25. Adh-Dhahabi, H. Š. (n. d.) *Tadhkira al-huffaz*. Bejrut: Dar ihya' at-turath al-'arabi.
26. Adh-Dhahabi, H. Š. (1989) *Tarikh al-islam*. Dar al-kitab al-'arabi.
27. Karić, E. (1997) *Uvod u tefsirske znanosti*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
28. Ibn Hadžar, A. (1958) *Al-Isaba fi temyiz as-sahaba*. Kairo (Egipat).
29. Ibn Kathir, A. F. (1988) *Al-Bidaya wa an-nihaya*. Bejrut.
30. Ibn al-Athir (1885) *Al-Kamil fi at-tarikh*. Kairo (Egipat).

31. Halilović, S. (1999) *At-Tafsir bi al-ma'thur – ahamiyyatuhu wa dawabituhu, dirasa tatbiqiyya fi sura An-Nisa'*. Kairo: Dar an-nešr li al-džami'at.
32. Halilović, S. (2004) *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu – studija na primjeru Al-Džassasovog tefsira Ahkam al-Qur'an (Propisi Kur'ana)*, s arapskog preveo dr. Mehmed Kico. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, izdavački centar Rijasetu islamske zajednice u BiH.
33. Halilović, S. (2005) *Osnovi tefsira*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
34. Halilović, S. (2008) *Al-Imam Abu Bakr ar-Razi al-Džassas wa manhadžuhu fi at-tafsir*. Kairo: Dar as-selam, drugo izdanje.
35. Muslim, H. (1996) *As-Sahih bi šarh an-Nawawi*, drugo izdanje. Bejrut: Dar al-hajr.
36. Rida, M. R. (1960) *Tafsir al-Manar*, četvrto izdanje. Kairo.
37. Taš Kubri Zada, (n. d.) *Miftah as-sa'ada*. Matba'a al-Istiqlal, bez mjesta izdanja.
38. Al-Maqrizi, (n. d.) *Al-Hutat*. Kairo: Muassasa al-Halabi.
39. Ibn al-Džawzi, A. F. (1992) *Al-Muntazam fi tarih al-umam wa al-muluk*. Bejrut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
40. Al-Khatib al-Bagdadi (n. d.) *Tarikh Bagdad*. Medina: Al-Maktaba as-salafiyya.
41. Klaić, B. (1990) *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
42. Kahhala, U. R. (1957) *Mu'džam al-mu'allifin*. Sirija: Matba'a at-taraqqi.

Professional article

AL-JASSAS AND SECTARIAN INTERPRETATIONS OF THE QUR'AN

Safvet Halilović, Ph.D., Associate Professor

Abstract

Imam Abu Bakr ar Razi al-Jassas is one of the prominent Islamic scholars. He is the author of numerous works, most famous of which is his tafsir *Ahkam al-Qur'an* (the *Qur'an Regulations*), in which he commented the Holy *Qur'an* with special reference to the revelations concerning regulations (*Ayat al-Ahkam*), according to the methodology of the Hanafi School of law (*al-madhhab al-Hanafi*). This work is considered to be the only complete Tafsir of its kind to have survived in the Hanafi madhhab.

Imam Al-Jassas has gone far ahead of the times in which he lived by his scientific reputation and the proof of that is that his works, even in this age, more than a thousand years after his death, are considered extremely important literature in several Islamic scientific disciplines, particularly in the field of the *Qur'anic exegesis* (*Ilm at-Tafsir*), *sharia law* (*al-fiqh*) and its methodology (*usul al-fiqh*). Especially important merits of this scholar belong to the domain of preservation and affirmation of the Hanafi School of law, which has the greatest number of members among Muslims in the world today. The Muslims of Bosnia and Herzegovina and other Balkan regions are also followers of the Hanafi and therefore it is very important to get to know this great man and his tafsir, the commentary of the *Qur'an*.

This paper examines Al-Jassas' attitude towards sectarian interpretations of the *Qur'an*. In his capital tafsir work *Ahkam al-Qur'an*, the scholar provided comprehensive answers and through a thorough scientific analysis proved that the sectarian approaches to the *Qur'an* were completely wrong, because they were actually misconceptions and perversions that were spread by the enemies of Islam with the aim of keeping the propaganda against this honourable faith. In addition, Imam Al-Jassas points out that Muslim Ulama must not remain silent in front of the fallacies spread by the protagonists of sectarian teachings, given that the ulama's silence helps the spread of these misconceptions and

strengthening of sectarian teachings, and it can do great harm to Islam and Muslims. Some of the sects for which he has provided answers are present in the world today, and it is evident that these sects spread their propaganda in our region as well. The paper pointed out that any sectarian activity in this region, after a half-millennium existence of Islam based on the principles of Ahl Sunnah wal-Jamaat, can cause confusion and create disorder among the Muslims of the region, and is therefore unacceptable. The answers provided by this eminent Islamic scholar are a good example for Muslim intellectuals and ulama in terms of opposing sectarian approach to the interpretation of the Qur'an.

Keywords: Al-Jassas, sect, an interpretation of the Qur'an, Qadarians, Jabarians, Kharijites, Mushabbihas, Shia's

أ.د. صفوت خليلوفيتش

كلية التربية الإسلامية - جامعة زينيتسا

الخصائص وتفسير القرآن الطائفية

الخلاصة:

الإمام أبو بكر الجصاص أحد أبرز العلماء المسلمين. له مصنفات عديدة وأشهره تفسيره " أحكام القرآن " الذي فسر فيه القرآن الكريم وتوقف على آيات الأحكام وفق المنهجية التي تعتمدها المدرسة الحنفية. يعتبر هذا العمل تفسيراً متكاملًا محفوظاً في هذا النهج من المذهب الحنفي. الإمام الجصاص باطلاعه وكرامته العلمية فاق حدود عصره الذي عاش فيه، ولأن مؤلفاته على الرغم من مضي ألف سنة من وفاته ما زالت تعتبر مصادر مهمة في العلوم الإسلامية الكثيرة، وخصوصاً في تفسير القرآن، والفقه ونظرية أصول الفقه. له فضل كبير في حفظ ونشر مفاهيم المدرسة الحنفية التي ينتسب إليها أكبر عدد من المسلمين في العالم اليوم. مسلمو البوسنة والهرسك وبلاد البلقان ينتمون إلى المذهب الحنفي ونرى أن من المهم التعريف بهذا العالم الكبير وتفسيره للقرآن وشرحه.

يناقش البحث موقف الجصاص من تفسير القرآن الطائفية. قدّم هذا العالم في تفسيره أحكام القرآن إجابات وافية ووفق التحليل المنهجي العلمي بين فيه أن تفسير القرآن الطائفية خاطئة تماماً لأنها في الأصل تمثل الخرافات والأباطيل التي ينشرها أعداء الإسلام لهدف نشر دعايات ضد هذا الدين الشريف. وأظهر هذا العالم فعلياً بأن العلماء المسلمين لا يمكن أن يصمتوا أمام الخرافات والأباطيل التي ينشرها مروجو التعاليم الطائفية، علماً بأن صمت العلماء يساعد في نشر المفاهيم الخاطئة التي يمكن أن تلحق ضرراً كبيراً بالإسلام والمسلمين. بعض الفرق التي قدّم الجصاص لها الإجابات موجودة في العالم اليوم، وإنه من الواضح أن هذه الفرق تنشر دعايتهم ومفاهيمهم في مناطقنا. وأبرز البحث أن أي نشاط طائفي في أراضي

البوسنة والمرسك التي كان الإسلام فيها خمسمائة سنة مؤسساً على مبادئ أهل السنة والجماعة، يسبب ارتباكاً ويخلق الفوضى بين المسلمين في هذه المناطق، ولذا فهو غير مقبول. والأجوبة التي قدّمها العالم الشهير تمثل نموذجاً حسناً للمثقفين والعلماء في مواجهة المنهجات الطائفية لتفسير القرآن.

الكلمات الأساسية: الجصاص، فرق، تفاسير القرآن، قدرية، جبرية، مشبهة، حوار، شيعية.